

BOLALARNI ICHKI VA TASHQI MOTIVLARINI O‘RGANISH ORQALI BILIM OLIISHGA YO‘NALTIRISH

Saidmuratova Malohat Baxtiyorovna

Urganch davlat universiteti v.b. dos (PhD)

Annotatsiya: Ushbu maqolada bolalardagi ichki va tashqi motivlar, chet el olimlari ta’lim – tarbiya jarayonida o‘quv motivatsiyasining o‘rni, ichki va tashqi motivlarni aniqlash, balalarda bilim olishga mexr uyg‘otish, bolalardagi bilish jarayonini shakllanishi, muammo aniqlash doirasida amalga oshiril-gan ishlarni tahlili keltirilgan.

Kalit so‘zlar: kitobxon, bola, motivatsiya, ichki motivatsiya, tashqi motivatsiya, hamkorlik, tanlov erkinligi, qo‘rquv, muvofaqiyat, hamkorlik, hukumronlik, daxldorlik.

НАПРАВЛЕНИЕ ДЕТЕЙ К ОБУЧЕНИЮ ЧЕРЕЗ ИЗУЧЕНИЕ ВНУТРЕННИХ И ВНЕШНИХ МОТИВОВ

Аннотация: В данной статье представлен анализ внутренних и внешних мотиваций детей, роль учебной мотивации в процессе обучения и воспитания зарубежными учеными, выявление внутренних и внешних мотиваций, привитие любви к знания у детей, формирование знаний у детей. идентификация проблемы.

Ключевые слова: читатель, ребёнок, мотивация, внутренняя мотивация, внешняя мотивация, сотрудничество, свобода выбора, страх, уступчивость, сотрудничество, доминирование, вовлеченность.

GUIDING YOUNG PEOPLE TO READ BY STUDYING THEIR INTRINSIC AND EXTRINSIC MOTIVATIONS

Annotation: This article presents an analysis of internal and external motivations of children, the role of educational motivation in the process of education and upbringing by foreign scientists, identification of internal and external motivations,

instilling a love of books in children, the formation of knowledge in children, problem identification.

Key words: reader, child, motivation, intrinsic motivation, extrinsic motivation, cooperation, freedom of choice, fear, compliance, cooperation, dominance, involvement.

Kirish. Bolalarni bilim olish orqali vatanga bo‘lgan muxabbatni shakllantirish. Bilim olish orqali bolalar ong, tafakkurini, bilish jarayonlarini rivojlantirish orqali zamonlarni zamonlarga, rishtalarni-rishtalarga ulovchi vositabulib xizmat qiladi. Shuning uchun har bir inson, har bir kitobxonda kitob o‘qishni, axborot olish madaniyatini yanada rivojlantirishimiz kerak. Bilim olish madaniyati juda keng tushuncha va murakkab muammo bo‘lib, taxminan quyidagi holatlarni o‘z ichiga oladi: Bolani bilim olishga qiziqtirishda nima uchun mukofotlar bilan rag‘batlantirish xamisha ish bermaydi, shunday paytlarda qanday yo‘l tutish kerak o‘qish, o‘quv faoliyatini mativlari haqidagi chet el olimlarining asarlarida ilgari surilgan g‘oyalarini tahlil qilar ekanmiz quyidagilarga e‘tibor qaratish joizdir.

Ta‘lim –tarbiya jarayonida bilim olish motivatsiyasining o‘rni butun dunyo olimlari tomonidan tan olingan va ta‘limiy va tarbiyaviy tamonlari o‘rganilgan. O‘quv samaradorligini o‘rganishda o‘quv motivatsiyasining rolini chet el olimlari o‘z tadqiqotlarida tadqiq qildilar. Shularni inobatga olgan xolda, o‘quv motivlarini qo‘zg‘atuvchilardan tashqarida sodir bo‘ladigan xatti –harakatlarni tushuntirish bo‘yicha bir talay modellar ishlab chiqilgan bo‘lib, ularni ko‘rib chiqish ichki mativlarning mexanizmlarini tahlil qilishda qo‘l keladi.

Mavzuga oid adabiyotlar taxlili: Ichki va tashqi motivatsiyani tanlaymiz. Ichki motivatsiya haqida kamdan-kam bosh qotiramiz. Bizning samimiy xohish-istaklarimiz, holatimizni tushuntirish uchun birgina so‘z yetarli - "istayman". Bolalar o‘zlariga yoqadigan narsalar bilan shug‘ullanish, qo‘shiq tinglash yoki ularga jo‘r bo‘lib ijro qilish, o‘z qo‘llari bilan biror narsa yasashadi yoki sarguzasht romanlar o‘qishadi, chunki ularga shunday qilish yoqadi.

Tashqi motivatsiya har xil bo‘ladi - cho‘ntak pullaridan tortib, to maktabdagi baholargacha. Buni bir gap bilan izohlash mumkin: "Mana bunday qilsang, buni qo‘lgakiritasan".[1.262-267]

Psixolog Alfi Kon "Mukofot bilan jazolash" kitobida nafaqat ota-onalarni, balki o‘qituvchilarni ham turli imtiyozlarni qo‘llashda ogohlantiradi. Ba‘zi ota-onalar farzandi yaxshi o‘qishi uchun hayvonot bog‘iga olib borishni va‘da qilishadi,

boshqalari qimmat baho gadjetlarni xarid qilishadi va hatto pul ham berishadi. Muammo shundaki, bu usul ish bermaydi: o‘quvchi shunday o‘qishda davom etaveradi, boz ustiga, va’da qilingan narsaga erisha olmagan uchun yaqinlaridan xafa ham bo‘ladi!

Taxlil va natijalar. O‘qishga bo‘lgan qiziqishga nima ta’sir qiladi? Psixolog Alfi Kon motivatsiyaga ta’sir ko‘rsatuvchi uch omilni ajratadi:

1. Kichik yoshdagi bolalar o‘qishga tayyor va ular buning uchun hech narsa talab qilishmaydi. Ularda ichki motivatsiya kuchli rivojlangan bo‘ladi: ular o‘zlariga qiziq bo‘lgan narsalarnigina o‘qib o‘rganishadi.

2. Ichki motivatsiyani saqlab qola olgan bolalar samarali o‘qishadi. Qolganlarni esa uddalay olmaydi deb hisoblashadi, biroq bunday emas. Ba’zi maktab o‘quvchilari faqat past baho olishsa-da, boshqa sohalarda o‘zlarini ijobiy sifatleri bilan qatnashadi.

Masalan, sevimli xonandasining o‘nlab qo‘shiqlarini yoddan bilishadi (matematikada esa ko‘paytirish jadvalini eslay olishmaydi). Yoki fantastikani berilib o‘qishadi (klassikaga esa qo‘l tekkzishmaydi). Ularga shu qiziq. Ichki motivatsiyaning mohiyati ham shundadir.

3. Imtiyozlar ichki motivatsiyani yo‘qqa chiqaradi Psixologlar Kerol Eymys va Kerol Duek ota-onalar hamda o‘qituvchilar qandaydir imtiyozga urg‘u berishganda bolalarning qiziqishi darhol so‘nishini aniqlashdi.

Nimadan boshlash kerak?

Xulosa va takliflar. Bilim olish motivatsiyani qaytarish — uzoq jarayon va buning muvaffaqiyati asosan ota-onaga bog‘liq. Kattalar eng avvalo uch narsa haqida bosh qotirishlari kerak: **mazmun, hamkorlik** va **tanlov erkinligi**.

1. **Mazmun.** Bola talabimizni bajarmaganida biz uning xatti-harakatlariga ta’sir ko‘rsatish usullarini qidiramiz. Yaxshisi, talabingiz qanchalik to‘g‘ri ekani haqida o‘ylab ko‘ring. Farzandingiz fizikadan faqat "4" va "5" olmasa, buning hech qanday qo‘rqinchli joyi yo‘q. Bolalar "shovqin qilmaslik" borasidagi talabimizni "quloqsiz" ekanliklari uchun emas, o‘z yoshlarining psixologik xususiyatlari sababli rad etishadi.

2. **Hamkorlik.** Afsuski, bola bilan muloqot qilish kontekstida bu so‘z ko‘p ota-onalar uchun notanish. Biroq farzandlaringiz qancha katta bo‘lganlari sari, ularni shuncha ko‘p hamkorlikka jalb qilishingiz kerak. Muhokama qilish, tushuntirish berish, birga rejalar tuzish kerak. Bola bilan katta odamdek suhbatlashishga harakat

qilib ko‘ring. 15 yoshli bolaning kosmonavt bo‘lish orzusiga bee‘tibor bo‘lish kerak emas. Nima uchun buning ilojisiz ekanini xotirjam o‘tirib tushuntiring. Ehtimol, o‘g‘lingiz sizning so‘zlaringiz orasidan o‘sh uchun ichki motivatsiya topa olar.

3. **Tanlov erkinligi.** Bola o‘zini jarayonning bir bo‘lagidek his qilishi kerak, shunda u muammo yechimini topishga mas‘uliyat bilan yondashadi. Farzandingiz o‘zini yomon tuta boshlasa, undan buning sabablarini so‘rang. Siz "shundoq ham gap nimadaligini bilaman" deyishingiz mumkin, shunday bo‘lsa-da, urinib ko‘ring. Ehtimol, uning javobi sizni ajablantirar keling yaxshisi motivatsiya nimaligi vaundan qanday foydalanish mumkinligini ko‘rib chiqamiz. Qaysi turdagi motivatsiya sizga mos kelishini aniqlang, ularni eslab qoling va maqsadingizga erishing. Motivatsiya ichki va tashqi bo‘lishi mumkin buni yukorida ko‘rib chikdik endi ichki va tashqi mativni qanday bo‘lishi va uning ta‘sirini ko‘rib chiqamiz.

M:Bitta qari kishining derazasi ostida bolalar futbol o‘ynashardi va ularning shovqinlari unga xalaqit berardi. Ularga murojaatlar va iltimoslar ta‘sir qilmasdi. Bu shovqindan qutulish uchun u o‘ylab-o‘ylab shunday qarorga keladi. Bir kuni u bolalar oldiga chiqadi va ularga: “Bugun siz juda yaxshi o‘ynadingiz. Shuning uchun sizlarning har biringizga bir dollardan beraman”. Bu bolalarga qanday ta‘sir qilganini tasavvur qilaverish mumkin. Ular o‘zlari mazza qilib o‘ynaganlari uchun pul ham olishgan edida. Ular juda xursand bo‘lishadi. Ertasi kuni uy egasi bolalar oldiga chiqadi va ularga: “Bolalar bugun mening pulim ozroq, shuning uchun sizlarning har biringizga faqat 50 syentdangina berishim mumkin” deydi. Bolalar pulni olishadi va kechagiga qaraganda kamroq ishtiyoq bilan o‘ynashadi. Ertasi kuni bolalar 20 syentdan olishadi va uy egasi ularga: “Ertaga ham kelinglar. Men sizga 5 syentdan beraman” deydi. Bunga nisbatan bolalar: “Yana nima. Biz sizga bor-yo‘g‘i 5 syent uchun o‘ynaymizmi?” deyishadi va ketishadi. Shunday qilib bu odam bolalarning shovqinidan qutuladi. Xo‘sh bu yerda uy egasi nima qildi? U bolalarning ichki motivatsiyasini (yugurish, chopish, shovqin qilish, o‘ynash) tashqi motivatsiyaga (pul olish) almashtirdi va keyin esa bu tashqi motivatsiyani to‘xtatdi. Shu yo‘l bilan bolalarning ichki motivatsiyasini yo‘qqa chiqardi va o‘ziga yoqimsiz bo‘lgan holatdan qutuldi. Biror ishni boshlagan odamlarning dastlabki ichki motivatsiyasi qayerga yo‘qoladi?

Hammasi juda oddiy. O‘qituvchi o‘quvchilarni tashqi motivatsiyasiga juda katta e‘tibor berishadi va ichki motivatsiyani esdan chiqarishadi. Motivatsiyaning asosiy turlari Ichki motivatsiya: Inson o‘z xohish-istagi bilan

ilhomlanadigan holatlarda bu juda muhimdir. Masalan, O‘qishga o‘lgan qiziqini oshirish. Shu bilan birga maqsadimiz – kayfiyatni oshirish va yangi bilimlarimizdan qoniqish. Tashqi motivatsiya: Bunday holda, biz o‘z xohishimiz bilan emas, balki atrofda odamlar istagi bilan boshqarilamiz. Masalan, biz ham yaxshi o‘qishni xohlaymiz, lekin o‘zimiz uchun emas, balki sherigimiz bosimi ostida. Maqsadimiz o‘z-o‘zini ehtiyojini qondirish emas, balki sevgan insonimizga yaxshilik qilish istagidir. Motivatsiyaning kichik turlari Suyunchi: Ushbu turdagi motivatsiya biron bir mukofot olishga asoslanadi. Ko‘pincha buni boshqalardan kutamiz, lekin ushbu usuldan o‘zingiz foydalanishingiz mumkin. Masalan, murakkab muammoni muvaffaqiyatli hal qilgandan so‘ng, o‘zingizni uzoq kutilgan xarid bilan siylang. **Qo‘rquv:** Ongimizda ko‘pincha bu so‘zni dahshatli narsa bilan bog‘laymiz, lekin motivatsiya holatida bu har doim ham shunday emas. Ayniqsa, yaqinlarimiz oldida o‘zimizdagi mas‘uliyatni his qilsak, bilmasdan muvaffaqiyatsizlikka uchrab qolishdan qo‘rqamiz. Muvaffaqiyat: Agar o‘zingizni doimiy tanqid qilsangiz va bu yerda to‘xtashni xayolingizga ham keltirmasangiz, demak, gap bu yutuqni rag‘batlantirish haqida bo‘ladi. Odatda, bunday turki mukofotdan ko‘ra yaxshiroq ishlaydi.

Hukmronlik: Har qanday holatda vaziyatning ustasi bo‘lishga harakat qiladigan va har doim o‘z haqligiga amin odamlar hukmronlik motivatsiyalariga asoslanadi. Ular hamma narsani nazorat ostida ushlab turishlari va boshqalarni kerakli harakatlar qilishga undashlari kerak.

Daxldorlik: Daxldorlik motivatsiyasi bo‘lgan odamlar ular bilan muloqot qiladigan odamlarning muhim maqomidir. Boshqalarning ma‘lum bir ijtimoiy qatlama tegishli bo‘lishi ularni rivojlanish va harakat qilishni xohlaydi. Ular, ayniqsa, ijtimoiy mavqeyi, ma‘lumot darajasi, professionalligi va hokazolarda ulardan ustun odamlar maqtoviga sazovor bo‘lishadi.

Xabardorlik: Siz har qanday ishda eng zo‘r bo‘lishni xohlaysizmi va o‘zingiz ishlagan hamma narsani mukammal bajarishga intilasizmi? Demak, hamma narsada malakali bo‘lishni xohlaysiz. Ushbu turdagi motivatsiya, ayniqsa, yangi ko‘nikmalarni egallashda juda yaxshi.

Dunyoga munosabat: Agar atrofimizdagi dunyo haqidagi tasavvurimizni o‘zgartirmoqchi bo‘lsak va undagi o‘rnimizga qarashni istasak, ushbu motivatsiya turini boshqaramiz. Odamlar ko‘pincha muvaffaqiyatni ma‘lum yutuqlar to‘plami sifatida tushunadilar: moddiy farovonlik, oila qurish va jamiyatda obro‘ qozonish.

Ammo yana ko‘p narsadan mamnun bo‘lishimiz mumkin. Masalan, biz bilan faxrlanishini, qadrlashini istaymiz. Qilgan ishimizdan zavq olishga harakat qilamiz. Dunyoda o‘z o‘rnimizni topishimiz va o‘zimiz bilan uyg‘unlikda yashashimiz uchun qilinadigan barcha harakatlar ushbu motivatsiya turiga bog‘liq.

Ichki motivatsiya: Ichki motivatsiya – bu odamning ichidan turtib turadigan va uni harakatga kelishga majburlaydigan kuchdir. U doimo biror narsaga intilishga, bir joyda turib qolmaslikka, o‘z jamoangizni yoki tashkilotingizni tashkil qilishga undab turadi. Bularning hammasini siz o‘zingizning va boshqalarning hayotini yaxshilash uchun qilasiz.

Ichki motivatsiya – bu qiyinchiliklar va muvaffaqiyatsizliklar davrida bizni ushlab turadigan va qizdiradigan “yoqilg‘idir”. U harakatga kelishga undaydi.

Misollar:Orzu, amalga oshganlik G‘oyalar, ijodiyot Hayotda o‘z o‘rnini topish
Ishonch

Qiziquvchanlik

Salomatlik

Kimgadir keraklilikni his qilish

Shaxsiy rivojlani

Muloqotga bo‘lgan extiyoj

Xohlagan bir ishni bajarishda muvaffaqiyatga erishishining eng birinchi va eng muhim siri – bu ichki motivatsiyani pasaytirmasdan ushlab turishdir. Tashqi motivatsiya – bu tashqi ijtimoiy muhitda sizning erishganlaringizni ko‘rsatib turuvchi narsalardir.

Misollar:

Pullar, karyera, status, tan olinish, nufuzni oshiruvchi narsalar (uy, kvartira, mashina), turmush estetikasining yuqori darajasi, sayohat qilish imkoniyati, sizning tashqi motivatsiyangiz doimiy ravishda o‘zgarib turadi. Ichki va tashqi motivatsiyalar o‘zaro mutanosib bo‘lgandagina eng samarali bo‘ladi.[2,46-62] O‘qituvchilar ko‘rinishidan olijanob usullar bilan ishtiyoqni oshirishga harakat qilishadi: turli maqomlar (oyning eng yaxshi o‘quvchisi) joriy qilishadi, yaxshi o‘qiydiganlar uchun imtiyozlar yaratishadi. Ko‘pincha shunday bo‘ladi: oyning eng yaxshi o‘quvchisi asosan bir o‘quvchi bo‘ladi, imtiyozlar esa odatda tarkibi o‘zgaraydigan o‘quvchilar doirasiga beriladi. Qolgan o‘quvchilar esa o‘zlarini omadsizdek his qilishadi. Nima uchun tashqi motivatsiyani oshirish ish bermaydi? Biz "Mana bunday qilsang, buni qo‘lga kiritasan", degan paytimizda bola

dastlab va'dani ishtiyoq bilan qabul qiladi. Shu bilan birga, unda o'zini o'zi himoyalash instinkti ham ishga tushadi.

Bola muammoni hal qilishning ijodiy usulini emas, eng ishonchli va qisqa yo'lini izlay boshlaydi. U o'ziga o'zi savol beradi: "Tavakkal qilib, nazorat ishini o'zim yozishimga ne hojat? Yaxshisi, a'lochilardan ko'chirib olaman, shunisi ishonchliroq". Qarabsizki, maqsadlar o'zgarishi ro'y beradi: bilim olish uchun o'qish emas, mukofot olish uchun o'qish. Tashqi motivatsiya zo'r ishlashi mumkin, faqat ichkisi bilan birga. U o'z-o'zidan oldinga harakatlanmaydi, shunchaki "ishni uddalash", tezroq xohlagan narsasiga erishishga majbur qiladi. Ichki motivatsiyani izlaymiz Bolaning ichki holatini to'g'irlash oson emas, shunga qaramay, bu o'nalishdagi sa'y-harakatlar o'z mevasini berishi mumkin.

1. Farzandingizni qabul qilishni o'rganing. Masalan, qizingizning yangi imdji sizga yoqmasligi mumkin, lekin siz uni qabul qilishingiz kerak. Boshqacha aytganda, gap erkalatish emas, tushunish haqida bormoqda.

2. Samimiy suhbatlashing. Agar farzandingiz bilan qalban yetarlicha yaqin bo'lsangiz, dastlab u bilan shunchaki suhbatlashing. Uning nimalarga qiziqishi hamda o'qishda qanday muammolar yuzaga kelayotgani haqida so'rang. Vaziyatdan chiqish yo'lini birga toping.

3. Bolaga hayotdagi maqsadi borasida bir to'xtamga kelishga yordam bering.

Ko'pincha ichki motivatsiya bo'lmaydi, chunki bola bu formulalar, oxiri yo'q qoidalar va teoremlarning nima uchun kerakligini tushunmaydi. Farzandingiz maktabni tugatganidan keyin nima bilan shug'ullanishi istashi borasida bir to'xtamga kelishi muhim. Buni tushunishga ota-ona bilan uzoq suhbatlar, professional yo'nalish bo'yicha maslahatlar va o'smirlar uchun kitoblar yordam beradi.

4. O'quv jarayonini bolaning qiziqishlari ustiga quring. O'qishda bolaning samimiy qiziqishlari (ichki motivatsiyasi)ni maktabdagi darslar bilan birlashtirishga harakat qilish kerak. Bu jarayon individual va ota-onalar tomonidan katta e'tibor talab qiladi. Masalan, ingliz tilini sevimli filmingiz yordamida o'rganishingiz mumkin. Kompyuter o'yinlarini juda yaxshi ko'ruvchi o'smirni esa dasturlash va u bilan bog'liq bilimlar qiziqtirishi kerak.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Umumiy psixologiya F.I.Xaydarov,N.I.Xalilova Toshkent 2017y
2. Motivatsiya i mativy V.P.Ilin Sankt–peterburg. Moskva Xarkov.Minsk.2002g
3. Hafiza Karimova, Toshkent shahar «Bilim» axborot-kutubxona markazi direktori
4. Развитие интереса к чтению у младших школьников. Выпускник квалификационная работа. И.И.Ивановна.Екатенбург -2017г.
- 5.Saidmuratova M.B. Bolalarda kitob o`qishga qiziqishni shakllantirishning psixologik xususiyatlari. – Psixol.f.b...PhDdis. Avtorefer – T.: TDPU, 2023,– 22b.
6. Saidmuratova M.B In Children Interest in Reading Books Formation Features <https://multijournals.org/index.php/excellencia-imje/article/view/299>
- 7.Raximova E.R., O`smir muloqotidagi psixologik qiyinchiliklar diagnostikasi va korreksiyasi. –Psixol. f.b...PhD dis. Avtorefer – T.: TDPU, 2023, – 19 b. <http://library.ziyonet.uz/uz/book/127453>
8. Djumaniyazova, M. X. (2023). Yoshlar tarbiyasida qadriyatlarning roli. Journal of ScienceInnovative Research in Uzbekistan, 1(3), 16-20.
9. Djumaniyazova, M. (2021). The essence of the concept of religious worldview in psychology. ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal, 11(5), 930-936.
10. Ismoilova Asilpashsha Rajabovna. (2023). Ta`lim jarayonida o`smirlar tafakkurining rivojlanish xususiyatlari. Journal of Science-Innovative Research in Uzbekistan, 1(2), 36–41. Retrieved from <https://universalpublishings.com/index.php/jsiru/article/view/1165>
11. A.R. Ismoilova,. (2022). Aholini ijtimoiy-iqtisodiy qo`llab-quvvatlashda ta`lim tizimidagi psixologik xizmatning ahamiyati. Архив научных исследований, 2(1). извлечено от <https://journal.tsue.uz/index.php/archive/article/view/2025>
12. Kuvanch Roximovna Bekchanova, Asilpashsha Rajabovna Ismailova YOSHLARNI KASBGA YO`NALTIRISHNING PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI // Academic research in educational sciences. 2021. №5. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/yoshlarni-kasbga-yo-naltirishning-psixologik-xususiyatlari> (дата обращения: 27.12.2023).